

Rıza Şah Pehlevi (1878-1944)

Doğumu: 16 Mart 1878; Ölümü: 26 Temmuz 1944 Johannesburg-Güney Afrika Cumhuriyeti Pehlevan aşiretini yöneten bir ailenin çocuğu olarak 16 Mart 1878 tarihinde Mazenderab bölgesindeki Alaşt'ta dünyaya geldi. Babası Albay Abbas Ali Han'dır. 1934 yılında Türkiye'ye yaptığı bir ziyaret sırasında, annesinin bir Azeri Türk'ü olmasından dolayı Türkçe bildiği anlaşılmış olan Rıza Şah'ın, babası vefat ettiğinde "kırk günlük bir bebek" olduğu ve ailesinin geçim sıkıntısı yüzünden Tahran'daki akrabalarının yanına gitmek zorunda kaldığı bilinmektedir. Okula gitmemiş, yüksek öğrenim görmemiş, yabancı ülkelerde de bulunmamıştı. Kendisini tamamen "aziz İran milletine" adamıştı. Güçlü kişiliği, heybetli yapısı ve önderlik ruhuyla kendisini hızla yetiştirip, nüfuz sahibi oldu. "İran'daki Kazak Birliğinde en küçük rütbeden en büyüğüne kadar" her kademede başarılı bir askerdir. Rıza Pehlevi, ülkesinin perişan durumunu dikkatle gözlemleyerek çözüm yolları aramaktaydı. 1907 yılında İran işgal altındaydı. Kuzeydoğusunda İngilizler, kuzeybatısında Ruslar egemendi. Tarafsız bölge ise Rusların, Osmanlıların, İngilizlerin ve hatta Almanların etkisi altındaydı. 1917'de Bolşevik Devrimi ile Rusya'da çıkan karışıklıklar nedeniyle Rusların İran'daki yönetiminde gevşeme oldu. Bunu fırsat bilen İngilizler 1919'da İran'ın hemen hemen tamamını ellerine geçirmişlerdi. İran'ın yönetimi, Kaçar Hanedanlığı'ndan genç ve deneyimsiz Ahmed Şah'ın elindeydi. İran halkı İngiliz ve Rus işgalcilerinin baskısı altında eziliyor ve kurtuluş yolları arıyordu. Bütün bu olumsuzlukları derin bir üzüntüyle gözlemleyen ve güçlü bir İran Milliyetçisi olan Rıza Han, ardındaki dinamik ve ileri görüşlü arkadaşlarının da desteğiyle 21.02.1921'de Tahran'ı ele geçirdi. 1922 Ekim ayında Azerbaycan, Gilan, Kürdistan ve Horasan eyaletlerinde meydana gelen ayaklanmalar bastırıldı ve 1923'te güneydeki Arap kabileleri de ele geçirildi. O sırada Ahmed Şah tedavi olmak gerekçesiyle Avrupa'da bulunuyordu. Rıza Han 31.10.1925 tarihinde Şah Ahmed'i tahttan indirdi. Kendisini önce silahlı kuvvetler komutanı, sonra savaş bakanı ilan etti. Kendi rejiminin karşıtlarını bastırdı. Atatürk, Rıza Han'ın kendisini şah olarak ilan edeceğini fark edince, Rıza Han'dan bir elçi aracılığıyla "Şahlık değil, Cumhuriyet ilan etmesini" istemiştir. Ama Rıza Han, Atatürk'e gönderdiği cevapta "İran Şahlığa alışıktır, başka rejimle yönetilemez, onun için Şah'lığımı ilan edeceğim" demiştir. 12.12.1925 tarihinde toplanan kurucu meclis, Rıza Han'ı İran Şahı olarak ilan etti ve Rıza Han 24.04.1926'da taç giydi. Başa geçtiğinden beri yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Mustafa Kemal'in inkılaplarını dikkatle izleyen Rıza Şah Pehlevi'nin Atatürk'ü örnek aldığı görülür. Rıza Pehlevi ilk önce güçlü bir ordu kurar. Hukuk sistemini yeniden yapılandırır. Avrupa'daki yasalara benzer kanunları (1926'da Ceza Kanunu, 1928'de Medeni Kanun) yürürlüğe koyar. Daha sonra sanayi ve teknolojik reformların yapılmasını teşvik eder. Bunların arasında kara, hava ve denizyollarının geliştirilmesi ön planda yer alır. Özellikle Türkiye'yi İran'a bağlayacak demiryolunun inşası için özel önem gösterir. 1934 yılında Atatürk ile Rıza Şah arasında bu demiryolu projesi kararlaştırılır. Yine aynı tarihte Rıza Şah, Türkiye'ye demiryolu ile yaptığı yolculukta Atatürk'ün devrimlerinden de Türkçe şöyle söz etmiştir: "Sizin devrimleriniz çok yahşi, hele harf devriminiz çok yahşi, ama ne yazık ki biz bunu yapamadık." Kendi kendine okuma yazma öğrenen Rıza Şah bundan dolayı ülkesinde okullar ve bir de üniversite açtırdı. Sonra sırayla kadınlara eşit haklar tanınması, para sistemini iyileştirme ve toprak reformu yaptı. Reform çalışmaları çok karmaşık bir ortamda yapılıyordu. Göçer toplulukları yerleştirmede zorluklarla karşılaşıldı. Aynı zorluklar zengin toprak sahipleri ile topraksız insanlar arasında yaşandı. Büyük toprak sahiplerinin direnişleri yüzünden toprak reformu amacına ulaşamadı. Birçok sanayi üretimi devlet tekeli altında oldu; bu yenilik girişimlerinde yönetimin başında bulunanlarla, onların yakın çevrelerinin kayırılması halk içinde hoşnutsuzluk yarattı. 1928'de Rıza Şah yabancı devletlerle yapılan anlaşmaları bozarak, yabancılara tanınmış olan ayrıcalıklara son verdi. İran içindeki demiryolları tamamlandı ve büyük şehirler birbirine bağlandı (1927/28). Yabancı devletlerin elinde olan bankalar ve ulaşım sistemi millîleştirildi. Sağlık konusu ve

hastaneler yeniden yapılandırıldı (1934). İçişlerinde başarılı olan Rıza Şah dış politikada zorluklarla karşılaştı. Atatürk'ün aksine İngiliz ve Rusların müdahalelerine kesin son verecek bir girişim sergileyemedi. İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın dâhil olduğu merkezî devletlerin yanında yer alacağından kuşkulanan İngiltere ve Sovyetler Birliği, İran'ı işgal etti. Şah Rıza Pehlevi'nin görevinden ayrılması için baskı yapıldı. Tahtını büyük oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'ye bırakan Şah, Kanada'ya gitmeyi arzu ettiyse de, bu isteği yerine getirilmedi. İngiltere hükûmetince önce Mauritius'a, oradan da Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki Johannesburg'a götürüldü. Bu düzen ve intizama önem veren, ileri görüşlü, kimseye güvenmeyen, gerektiğinde acımasız olan, ama sade bir vatandaş gibi yaşayan ve İran'ı 20. yüzyıldaki önemli dünya devletleri arasına sokmayı başaran Rıza Şah Pehlevi, 26 Temmuz 1944 tarihinde Johannesburg'da vefat etti.

Zeki Cemil ARDA

KAYNAKÇA

Ana Britannica, 25. Cilt, İstanbul 1994.

FINEFROCK, Michail, **Atatürk ve Rıza Şah, Bir Karşılaştırma**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983.

İran Şehinşahi Alahazret Humayun Aryamihr, **Babam Büyük Rıza Şah**, Çev. Ali Genceli, Ankara 1977.

SCHWARZ, Hans Peter, **Das Gesicht des Jahrhunderts**, Siedler Verlag, Berlin 1988.

29/03/2025 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/riza-sah-pehlevi-1878-1944/?pdf=3403> adresinden erişilmiştir